

Отже, представники соціалістичного напрямку бачили насамперед економічні чинники у вирішенні жіночого питання. Але вони догматизували шляхи соціального визволення жінки, зводячи їх до здійснення соціалістичної революції, встановлення держави диктатури пролетаріату, ліквідації приватної власності.

Аналізуючи представлений матеріал, ми з'ясували, що сучасна гендерна теорія має достатньо розгалужене теоретичне обґрунтування в світовій науковій думці. Починаючи з часів античності, питання місця та ролі жінки в суспільних відносинах постійно перебувало в полі зору дослідників. Безумовно, що трактувалося воно відповідно до рівня розвитку суспільної формації, патріархальної ідеології та андроцентризму. Саме в ХХ ст. відбулися корінні зміни в формуванні нових ідеологічних, соціальних та культурних стереотипів, що втілилось в нові суспільно-поведінкові форми. Сучасне українське суспільство активно демонструє рівень своєї цивілізованості, культури, але якщо придивимося пильніше – то відчуємо печать патріархального розподілу ролей і реально існуючу патріархальну субординацію, що формує і живить масову психологію. Історико-політологічна розвідка, яка, на нашу думку, мала продемонструвати значну еволюцію соціального статусу жінки насправді поставила питання про невідповідність цього статусу потребам сучасної жінки і про нові перспективи та пошуки в цій царині.

Література

1. Милль Д.С. Подчиненность женщины: Пер. с англ. – СПб.: Изд. книгопродавца В.Н. Губинского, 1896. – 120 с.
2. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905.
3. Грушевський М. Наталія Кобринська // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1900. – Т.ІХ.
4. Русова С. Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силуети. Видано заходом Союзу Українок Канади. – Вінніпег, 1945. – 107 с.
5. Кобринська Н. Про рух жіночий в новіших часах // Перший вінок. Жіночий альманах. – Львів, 1887.
6. Франко І. Тарас Шевченко // Франко І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах. – К., 1984. – Т.28.
7. Лук'янович Д. Іван Франко і жіноче питання // Жінка. – 1936 – № 11–12.
8. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Держполітвидав, 1959. – Т.2. – 624 с.
9. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Держполітвидав, 1959. – Т.21 – 712 с.
10. Маркс К. Лист до Людвіга Кугельмана // Твори. – Вид.2. – Т.32.
11. Бебель А. Женщина и социализм: Пер. с нем. – К.: Госполитиздат, 1959 – 592 с.
12. Браун Л. Женский вопрос, его историческое развитие и экономическая сторона: Пер. с нем. А.А. Ачкасова и И. Кугеля. – М.: Изд-во Д.П. Ефимова, 1902. – 432 с.
13. Ленін В.І. Про завдання жіночого робітничого руху в Радянській республіці // Повне збір. тв. – 5-е вид. – Т. 39.
14. Ленін В.І. До жінок-робітниць // Повне збір. тв. – 5-е вид. – Т. 40.

*Надійшла до редколегії 29. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

УДК 930.1:94 (477) (092)

В. А. Кочерга

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. В статті досліджується проблема висвітлення постаті гетьмана Івана Мазепи в російській та українській історіографії ХІХ – початку ХХІ ст. Акцентується увага на суперечливих підходах різних дослідників.

Аннотация. В статье исследуется проблема отображения личности гетмана Ивана Мазепы в российской и украинской историографии ХІХ – начала ХХІ в. Акцентируется внимание на спорных подходах разных исследователей.

Summary. The article deals with the problem of Hetman Ivan Mazepa's representation in Russian and Ukrainian historiography of the ХІХ- beginning of the ХХІ century. The author focuses his attention on the controversial approaches of different scholars.

Історіографію гетьманування І. Мазепи, ґрунтуючись на традиційних уявленнях, умовно можна розділити на чотири періоди: дворянсько-ліберальний (XVIII ст.); буржуазно-демократичний (XIX – початок XX ст.); радянсько-догматичний (1917–1991 рр.); сучасний (1991–2007 рр.).

Відповідно метою розвідки є загальний огляд основних історичних праць у межах вказаних періодів.

До першого періоду відносяться козацькі літописи Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка. Особливу наукову цінність має літопис С. Величка, в якому розглянуто історію виникнення Козацької держави за гетьманування Б. Хмельницького, її долю за його наступників, зокрема й І. Мазепи. Власне все, що історикам відомо про родовід Мазепи, його юність, навчання, вони завдячують С. Величку. Цінність його літопису ще й у тому, що пропонований виклад подій спирається на – універсали, листи Мазепи, інші документи. Подано Коломацькі статті, що їх написали московські державники, а Мазепа підписав, отримавши булаву в 1687 р.

Перед нами постає політичний діяч, який виявляв схилення перед царями Московії й пихатість феодала щодо різних соціальних верств Гетьманщини: до старшини запобігання, до селянства та рядового козацтва жорстка вимогливість і нетерпимість. У зносинах із запорізьким козацтвом – владність і вимогливість покірності до центральної влади, а щодо збіглого на Січ військового канцеляриста Петра Іваненка (Петрика), за словами Величка, – намагання використати у своїй великій політиці – відокремлення України від Росії і встановлення державної незалежності Гетьманщини [1, 2, 389]. В оцінці Івана Мазепи, як політика і людини С. Величко виявив суб'єктивізм, приписавши гетьману безпринципність, підступність і аморальність [1, 2, 397].

До першого періоду відносяться також окремі наукові розвідки істориків пізнішого часу, зокрема чотиритомна праця “Історія Малоросії” Д. Бантиша-Каменського (1822 р.). Спираючись на документальну базу, автор розкрив політичний портрет І. Мазепи, його характерні риси: мужність, що поєднувалася з розумом і освітою, піклування про підлеглих. І тут же поспішав додати: людина із злобою у серці, улесливістю на устах, став автором брехливого доносу на свого благодійника, тобто гетьмана І. Самойловича. Характеризуючи військово-політичну діяльність гетьмана, історик стверджував, що він відволікав військову силу назовні, аби в мирних умовах вона не була повернута проти нього самого. Славолюбний і цією якістю перевершив гетьмана П. Дорошенка. Варто все ж віддати належне Д. Бантиш-Каменському, який робив акцент на позитивних якостях Мазепи.

До другого періоду відноситься одна з найґрунтовніших праць визначного українського історика М. Костомарова “Мазепа” (1882 р.). Без сумніву вона залишила глибокий слід як у російській, так і українській історіографії. Поява цієї книги в часи, коли було накладено табу на дослідження будь-яких аспектів діяльності Мазепи, свідчила про науковий і громадянський подвиг М. Костомарова. Умови, в яких працював вчений, не могли не залишити негативний слід на поглядах історика щодо політичної постаті Мазепи. Звідси образ “зрадника” та низка інших принизливих ярликів [2, 306]. Усе ж цінність книги полягає в тому, що вона дала матеріал для роздумів, сумнівів, дискусій. Неупереджена людина, читаючи його книгу, могла натрапити на конкретні факти, що свідчили про великодержавну політику Петра I щодо Козацької держави, зробити вірні висновки про Івана Мазепу як політика, котрий боровся за Україну. Водночас варто кинути докір визначному історичному діячу, який до певної міри збіднив образ Мазепи як політичного діяча. Скажімо, нібито гетьману не вистачило національної ідеї. Не показано ставлення українського народу до гетьмана, не розкрито його взаємини з різними прошарками Козацької держави: старшиною, посполитими, січовиками, міщанами.

О. Лазаревський у статті “Заметки о Мазепе” (1848 р.), яка була рецензією на книгу Ф. Уманця “Гетьман Мазепа”, надолужив упущене М. Костомаровим. Зокрема, про взаємини гетьмана із суспільними станами. Досить чітко показав вплив старшини на Мазепу, який змушений був задовольняти її економічні інтереси шляхом щедрої роздачі маєтностей. А тому зустрів спротив з боку селянської верстви, яка не хотіла коритися новим панам, чинила опір.

Використавши архіви Чернігівщини і Полтавщини, спираючись на універсали гетьмана, О. Лазаревський зібрав унікальні відомості про українську старшину XVII–XVIII ст. Опубліковані його три томи “Описів старої Малоросії” (1888, 1893, 1901 pp.) містять величезний матеріал про земельні володіння верхівки Гетьманщини, її участь у суспільно-політичному житті автономії. Він є автором також “Нарисів малоросійських фамілій. Матеріали для історії суспільства в XVII–XVIII ст.” (1875 р.). У першому томі розкрито життєпис родини Апостолів (1875 р.), у другому – Горленків (1875 р.), у третьому – Кочубеїв (1876 р.). На сторінках часописів “Історичний вісник”, “Київська старовина”, “Руський архив”, О. Лазаревський опублікував матеріали про сім’ю Скоропадських, Лизогубів, Миклашевських, Свічок, Ломиковських, Левенців, Трощинських. Ці публікації цінні тим, що дають канву, фундамент для подальшої пошукової роботи істориків.

Генеалогічний довідник українських козацько-старшинських родів опублікував у чотиритомнику “Малоросійський родовідник” В. Модзалевський (1908–1914 pp.). О. Оглоблін у книзі “Гетьман Іван Мазепа та його доба” (1960 р.) подав низку систематизованих відомостей історико-біографічного характеру про мазепенський генералітет і полкових урядників.

Не можна обійти мовчанкою праці великого українського історика М. Грушевського, яких залишив суперечливі погляди на політика-державця Івана Мазепу. У книзі “Нариси історії українського народу” (1904 р.) він дав загальну характеристику гетьману: “Силою і владою свого гетьманського регіменту Мазепа подібно до свого попередника, підтримував з усією енергією престиж старшини і її претензії щодо “підданського” населення і допомагав старшині консолідуватися у монолітний спадково-привілейований стан. У цьому відношенні правління Мазепи було, як і правління Самойловича. Характерну особливість його правління становить прихильність до церкви і тісно пов’язаною з нею культурою українського життя, яке помічаємо в Мазепи більше, ніж будь у кого з гетьманів. Ніби для того, щоб розв’язати упередженість проти своєї особи, як людини чужої, Мазепа з літ свого правління з небаченою енергією і щедрістю створює цілий ряд розкішних і величавих для свого часу споруд – звичайно, головним чином церковних, у дусі свого часу. Він щедро нагороджує найповажніші церкви і монастирі України багатими подарунками і пожертвами. Навіть ще тепер, після всіх офіційних переслідувань, що звалилися на ім’я і пам’ять Мазепи, України, починаючи з центру свого церковного життя, Києва, і кінчаючи іншими містами, повна мазепенських споруд, жертв, традицій, що звеличували могутність, багатство і щедрість “ясновельможного” [3, 231]. Неупереджено оцінював М. Грушевський шведсько-український союз, який він відносив до життєво важливого кроку гетьмана, як державця, що прагнув визволити Україну з-під російської зверхності, а не особистим капризом. Грушевський вважав, що перехід гетьмана на бік Карла XII був радше прикрою неминучістю, ніж приємною нагодою, гіркою потребою, а не актом свobodного вибору [4, 48].

Проте, в погляді на І. Мазепу “батька історії” України є думки, які склалися у нього не під впливом власних досліджень, а істориків-попередників. Тому звучать резонансом щодо загальних оцінок автора. Отак він писав, що в народних масах Мазепа ніколи не був популярним, як гетьман панський, вірний прислужник московського уряду, пильний виконавець царських велень [3, 46]. Не вважав Грушевський гетьмана Мазепу справжнім репрезентантом українського автономізму. Мабуть, цей погляд він запозичив у М. Драгоманова.

Справедливіше трактував гетьмана Мазепу визначний український історик XIX ст. В. Антонович. У книзі “Про козацькі часи на Україні” (1897 р.) він зазначав, що серед діячів XVII ст. Мазепа був справжнім політиком, щирим і полум’яним патріотом, але помилився у виборі шляху [5, 122].

Поряд з українськими істориками про гетьмана Мазепу писали і “великороси”, звичайно з позиції великодержавної ідеології. Головне завдання російська історіографія бачила в тому, щоб виправдати політику царизму, яка була спрямована на ліквідацію української державності. Отож будь-які виступи українських істориків чи політиків на збереження національної державності трактувалися “зрадою”, а цих людей відносили до “ворогів”. У цьому аспекті типовими були погляди таких істориків як І. Голиков “Деяння Петра Великого” (1788 р.), Г. Карпов “Критический

обзор разработки главных русских источников” (1870 р.), С. Соловйов “История России с древнейших времен” (1851 р.), В. Ключевський “Курс русской истории” (1908 р.) та ін. Найбільше уваги політичним крокам гетьмана Мазепи приділив С. Соловйов. Він визнавав скрутне становище гетьмана, позаяк той знаходився між двома вогнями, а саме: з одного боку Москва, яка ставила перед ним свої великодержавницькі вимоги, а з другого, люди України, що, за словами автора, не звикли підкорятися тискові Москви. Він визнав, що Петро I був причетний до різкого повороту гетьмана у своїй державницькій політиці, коли на військовій раді у Жовкві той відмовив допомагати обороняти Україну від шведів.

С. Соловйов закидав докір Мазепі в тому, що він не залишився вірним Росії [6, VIII, 219]. В. Ключевський, як учень С. Соловйова, теж стояв на тих самих позиціях, тобто називав Мазепу “зрадником Петра I”. О. Єфименко в своїй монографії “Історія українського народу” (1906 р.), не виходячи за межі офіційної ідеології щодо оцінки політичної діяльності Мазепи, все ж знайшла свою позицію, яка, з одного боку, віддавала належне національним державницьким прагненням Мазепи, з іншого, підкреслювала доленосне значення його кроку для подальшої історії “Малоросії” [7, 249].

За радянської доби історики Росії пішли протоптанною стежкою своїх попередників. Серед них виділявся В. Шутой, який виступив зі статтею “Измена Мазепы” (1950 р.). “По-російськи” (у грубій формі) він повторив звинувачення, які гетьманові адресував цар. У свою чергу, українські радянські історики почали змагатися, хто кине більше бруду на посмертно опального І. Мазепу. Найбільше в цьому “уславився” В. Дядиченко (“Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.” (1959 р.) [8, 129].

Щоправда, серед українських дослідників були й люди з іншими поглядами. Зокрема, Д. Яворницький у трьохтомній праці “Історія запорозьких козаків” (1892–1897 рр.) ґрунтовно розкрив військово-політичні взаємини І. Мазепи з низовим козацтвом, а також трагічну долю Запорозької Січі після переходу гетьмана на бік Карла XII. Автор не погоджувався з тими істориками, які приписували Мазепі 20-річне підданство Москві та її царям. Яворницький підкреслював, що гетьман уже в перші роки свого управління тримав думку про “відторгнення Малоросії від Великої Росії” [9, 3, 288]. Автор переконливо писав, що Мазепа віддав увесь свій талант державця на боротьбу за незалежну Україну, але допустив прорахунки щодо ідеалів народної маси, якій була ближча мужицька психологія росіян, ніж аристократичних поляків, чи бусурман-турків. Д. Яворницький вважав, що відкриті і незахищені степи України не дозволяли запорожцям думати про незалежне існування України. Ось чому більшість козаків Запорозької Січі не пішла за гетьманом.

На жаль, Д. Яворницький не зміг витримати принципову позицію і потрапив у залежність від панівної російської історіографії, коли писав, що І. Мазепа за своїми симпатіями і замашками був більше поляк, ніж малоросіянин. Його праця рясніє непривабливими епітетами, що адресовані Мазепі: “лукавий”, “з темною, загадковою душею” тощо [9, 3, 293].

За радянських часів з’явилися історики, які порвали з комуністичною ідеологією і виїхали за межі України. В еміграції опинилися Д. Дорошенко, І. Борщак, Л. Окіншевич та ін. В їхніх працях, що побачили світ у 1920-х роках, розкрито практично-політичні кроки Мазепи, які свідчили про його благородну мету – завоювання незалежності України. Дослідники з’ясували внутрішні та зовнішні труднощі, об’єктивні і суб’єктивні чинники, що спричинили невдачі, трагедію України, її провідника [10, 72-74].

Після Другої світової війни гірка доля спіткала талановитих дослідників, зокрема й О. Оглоблина, Б. Крупницького, Н. Полонську-Василенко та ін. У незалежній Україні їхні праці побачили світ і це допомагає відродженню історичної науки. Особливе місце займає монографія О. Оглоблина “Гетьман Іван Мазепа, та його доба” (1960 р.), над якою автор працював майже все своє свідоме життя. Близька до нього праця Б. Крупницького “Гетьман Мазепа та його доба” (1941 р.).

Пізнати у всій повноті історичну постать Івана Мазепи неможливо без з’ясування історіографії, що досліджувала уточнення гетьмана. Першим такий крок зробив у XIX ст. М. Костомаров своєю працею “Мазепинці” (1884 р.). Він акцентував увагу на соратниках Мазепи, які після невдалого

повстання (1708 р.) втекли з гетьманом до Бендер. Однак талановитий історик допустився окремих неточностей. Зокрема, він вважав, що Мазепа мав намір підняти повстання у 1707 р., а тому, мовляв у нього виявилось мало прихильників [11, 741].

Про соратників Мазепи писали й інші дослідники. Зокрема, М. Битинський у книзі “Мазепинці по Полтаві” (1938 р.) розкрив діяльність гетьмана та його сподвижників у 1709–1715 рр. Автор розширив коло мазепинців, які досі не зустрічалися: П. Сорочинський, Я. Богуш, Держановський і Білинський.

Найближче оточення Мазепи показав В. Луців у праці “Гетьман Мазепа і його співробітники” (1963 р.). Серед них названо П. Орлика, С. Палія, К. Гордієнка, Д. Апостола, І. Скоропадського, І. Новицького, І. Обидовського, А. Войнаровського, Г. Герцика, Д. Горленка. Проте історик чомусь опустив низку імен, які були в числі прихильників Мазепи, а назвав їх його зрадниками по тій причині, що вони в 1714 р. вони повернулися з еміграції, аби врятувати власні сім’ї. Це були генеральний обозний І. Ломиковський, генеральний суддя В. Чуйкевич, полковник Д. Чечель, представники старшинських династій Лизогуби, Гамалії, Максимовичі та ін. Варто кинути докір В. Луціву, який у цьому переліку назвав С. Палія. Відомо, що у 1704 р. він не знайшов спільної мови з гетьманом.

Серед праць, в яких показана доля старшин-мазепинців, варто назвати книгу О. Субтельного “Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.” (1994 р.). Автор з’ясував причини появи в Україні сепаратизму, простежив головні віхи життя соратників Мазепи, особливо П. Орлика за кордоном. Ці сторінки книги О. Субтельного викликають довіру і сприяють глибокому з’ясуванню проблеми оточення Мазепи. Проте в книзі є й такі місця, котрі викликають здивування. Скажімо, про те, що Мазепа вірою і правдою служив цареві 18 років, про три роки змови проти царя (1689–1692), окрім того, вочевидь з власних міркувань, автор розділив оточення Мазепи на дві категорії: мазепинців і можливих мазепинців, тобто таких, хто не виявив твердості у боротьбі з царизмом і не пішов за своїм поводитирем. Є авторські припущення, які викликають запитання, ніби Мазепа не займався формуванням команди однодумців. Звичайно, гетьман не розкривав своїх таємних планів перед кожним зустрічним, а умів виявляти справжніх прихильників. Є, на жаль, й інші прикраси у книзі О. Субтельного. Скажімо, неточні імена близьких до гетьмана старшин: Івана Ломиковського названо Іллею, генерального суддю Василя Чуйкевича – Семеном, свояка гетьмана, полковника Костю Мокієвського Карпом [12, 236, 238].

Науковий інтерес представляє книга О. Кресіна “Мазепинці” (1994 р.), яка містить низку нарисів про соратників гетьмана, зокрема, А. Войнаровського, Д. Горленка, К. Гордієнка, К. Довгополого, І. Ломиковського, Ф. Мировича, Ф. Нахимовського, П. Орлика, Г. Орлика. Багато уваги автор звертає на участь прихильників Мазепи в антиросійському русі. Розкрита діяльність низки соратників, про яких досі історики мовчали: про К. Довгополого, Ф. Нахимовського, Ф. Мировича [12, 12].

З’явилися друком збірки персонального складу козацької старшини, створені істориками. Найбільший науковий інтерес становить двотомна праця В. Кривошеї “Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія козацької старшини 1648–1782)” (1998 р.). Збірка містить повний перелік гетьманських урядовців, насичена документальними генеалогічними, біографічними подробицями про них. Спираючись на архівні джерела, зокрема реєстри, синодики, судові справи тощо, автор повернув із забуття прізвища тих, котрі були ватажками козаків, а потім потрапили в оточення гетьмана. Він називає не тільки генералітет старшинський, а й імена сотників, отаманів, писарів. Певні уявлення про гетьманське оточення дають праці В. Панашенко “Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.)” (1995 р.) та “Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.)” (1997 р.). Про гетьманське оточення, але дещо в іншому часовому просторі йдеться у працях М. Слабченка “Малоросійський полк в адміністративному відношенні (історико-юридичний нарис)” (1909 р.) і Л. Окіншевича “Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.” (1948 р.).

Чимало літератури присвячено окремим постатям із команди І. Мазепи: П. Орлику, А. Войнаровському, І. Скоропадському, Д. Апостолу, П. Полуботку. Це праці А. Єнсена “Родина Войнаровських в Швеції” (1909 р.), В. Різниченка “Пилип Орлик” (1918 р.), Б. Крупницького “Гетьман Пилип Орлик (1672–1742) його життя і доля” та “Гетьман Данило Апостол і його доба” (1948), І. Борщака “Гетьман Орлик і Франція” (1924 р.), О. Гуржія “Гетьман Іван Скоропадський” (1998 р.), О. Коваленка – “Павло Полуботок – політик і людина” (1996 р.), С. Павленка – “Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники” (2004 р.). Праця останнього вносить помітний вклад у вивчення проблеми. Залучено додатковий матеріал, розширено коло соратників і прихильників гетьмана Мазепи. Нариси автора про діячів оточення Мазепи несуть важливу інформацію про те, за якими ознаками, якостями добиралася команда однодумців після Коломацького перевороту, представником чиїх інтересів вона виступала. Автор вносить ряд істотних коректив до існуючих стереотипів, сталих уявлень про діяльність гетьмана у 1687–1705-х роках як однозначно вірогідно-промосковську його орієнтацію та патріотичну старшину лише напередодні повстання 1708 р. [13, 15].

Сьогодні історична наукова література з позицій сучасної методології прагне дати об’єктивне висвітлення політичної діяльності Івана Мазепи, зняти ганебні ярлики та принизливі епітети, якими рясніла література царської та радянської доби. З-поміж імен істориків, хто став першопрохідцем спростування фальсифікацій, звинувачень-догматів у адрес великого сина українського народу, назвемо О. Апанович, М. Брайчевського, В. Марочкіна, В. Шевчука, В. Смолія, В. Сергійчука.

Заслугове на увагу праця журналіста С. Павленка “Міф про Мазепу”, в якій аргументовано, з використанням документів розвінчано 12 міфів про гетьмана. Автору вдалося встановити, скажімо, єдину з-поміж різних версій дату народження Івана Мазепи, якою історикам варто користуватися – 1639 рік [14, 13]. Цінним джерелом з вивчення соціально-економічної політики Мазепи є книга “Універсали Івана Мазепи”, упорядкована І. Бутичем, в якій вміщено 507 універсалів гетьмана [15].

Варто зупинити погляд і на посібники, в яких висвітлюється діяльність гетьмана Мазепи. На жаль, розкриття проблеми на сторінках цього різновиду навчальної літератури не можна вважати задовільним. Скажімо, історик П. Михальчук в посібнику “Історія України” робить акцент на багатствах Мазепи, до того ж підкреслює хибну думку, що гетьман “надавав право українській шляхті гнобити своїх селян” [16, 89]. Аналогічні думки висловлює О. Бойко в рисах Мазепи як політика і людини [7, 155, 157].

Аргументовано розкриває діяльність І. Мазепи Н. Яковенко. Сприймаючи його як політика, вона керується визначенням, що політика – “це узаконене потребою публічне лицемірство” [18, 226].

Політологи В. Семененко і Л. Радченко вчинили простіше – переписали з посібників радянської доби характеристики Мазепи. Ось зразки авторської концепції: “У внутрішній політиці придушував будь-які вияви козацького вільнодумства і водночас зміцнював кріпосницькі домагання старшини, її станові права”. Колонізаторську політику царизму щодо України автори пояснюють діями Мазепи [19, 138-140].

Варто закинути докір О. Субтельному, який так само не уник суб’єктивізму. Надто прикро читати думки щодо багатства гетьмана, його відданості царю Петру I тощо [20, 147].

Побіжний погляд на стан висвітлення у посібниках історії України діяльності гетьмана Івана Мазепи, оцінок, подій і фактів його доби переконують, що існує певна збоченість, традиційна схема, яку до кінця не зуміли подолати нинішні історики. Це – свідчення того, що класова ідеологія все ще тяжіє над багатьма авторами, не переборена в їхній свідомості, живе як психологічний стереотип.

Приємно відрізняється позиція окремих російських істориків сучасної доби. Мова іде про Т. Таїрову-Яковлеву, яка опублікувала книгу в популярній серії “ЖЗЛ” “Мазепа” (2007 р.). На великому документальному матеріалі розкрита політична, дипломатична діяльність гетьмана як державця, а також його меценатство. Заслугове на увагу висновок автора: “Двадцять років перебування гетьмана у владі стали періодом економічного розвитку України, зміцнення

державного управління в рамках автономії та численних воєнних походів”. Природжений політик, талановитий полководець і дипломат, людина відважна, честолюбива і цілеспрямована – він був уособленням епохи українського духовного відродження і розвитку козацтва. Поет і філософ, прекрасно освічений, казково багатий, з проникливим і насмішкуватим розумом, він двадцять років лавірував в океані політичної боротьби, залишаючись біля руля України [21, 6]. З’ясовуючи фатальний крок гетьмана, авторка дає виважений висновок: “Інтереси та мета молодій Російській імперії та ослабленої Гетьманщини були дуже різними. Певною мірою Україна стала заручницею геополітичних планів Росії... перед загрозою шведського наступу. Лівобережжя повинне було перетворитися на випалену землю, арену воєнних дій. Саме ці два чинники, поряд з особистими образами, і змусили Мазепу на спробу союзу з Карлом XII. Справедливим є резюме книжки: “Давно настав час відмовитися від політичних анафем і прокльонів на адресу Мазепи і постаратися отримати урок з трагедії наших предків” [21, 238].

Отже, історіографія діяльності гетьмана Івана Мазепи досить широка і багата на строкаті думки дослідників, яких можна розділити на чотири великі гілки: дворянсько-ліберальні, буржуазно-демократичні, радянсько-догматичні та сучасні. Перші ввели в обіг документальний матеріал і зробили спробу з’ясувати політичний портрет гетьмана Мазепи, другі – спробували виділити державницько-політичні кроки Мазепи, а треті – законсервували догматично-недолугі риси гетьмана Мазепи, аби прищепити читачам ворожі погляди на великого сина українського народу. Тільки в умовах демократичних свобод Західної Європи, де опинилися українські дослідники 1920-х років, вдалося переломити хибну тенденцію щодо політичної характеристики Мазепи. З об’єктивним (неупередженим) поглядом поступово почав вимальовуватися справжній портрет борця за українську справу. Цей напрям був підхоплений і продовжений істориками незалежної України, що сьогодні має визначальний вплив для вивчення однієї з найбільш заполітизованих постатей української минувшини, якою і був за життя гетьман Іван Мазепа.

Література:

1. Величко С. Літопис. – Т2. – К., 1991. – 640 с.
2. Костомаров М. Мазепа. – К., 1991.
3. Грушевський М. Нариси історії українського народу. – К., 1990.
4. Грушевський М. Шведсько-український Союз 1708 р. // Великий українець. – К., 1992.
5. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
6. Соловйов С. История России с древнейших времен. – Москва, 1961. – Кн. VIII. – Т.15–16.
7. Єфименко О. Історія українського народу. – К., 1990.
8. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – поч. XVIII ст. – К., 1959.
9. Яворницький Д. Історія запорозького козацтва. – Т.3. – К., 1991.
10. Борщак І. Людина й історичний діяч // Іван Мазепа. – К., 1992.
11. Костомаров М. Мазепинці. – Москва, 1995.
12. Субтельний О. Мазепенці: український сепаратизм початку XVIII ст. – К., 1994.
13. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники. – К., 2004.
14. Павленко С. Міф про Мазепу. – Чернігів, 1998.
15. Універсали Івана Мазепи / Упор. І. Бутич. – Львів, 2002.
16. Михальчук П. Історія України. – Тернопіль, 2003
17. Бойко О. Історія України. – К., 1999.
18. Яковенко Н. Нарис історії України. – К., 1997.
19. Політична історія України. – К., 2001.
20. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
21. Гаїрова-Яковлева Т. Мазепа. – М., 2007.

*Надійшла до редколегії 12. 03. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*